

Przestrzenne zróżnicowanie poziomu oraz dynamiki zawierania małżeństw w Polsce w latach 1999–2011

Marriage in Poland by voivodships in the years 1999–2011

MAŁGORZATA PODOGRODZKA

Institut Statystyki i Demografii, Szkoła Główna Handlowa,
02-513 Warszawa, ul. Madalińskiego 6/8; mpodog@sgh.waw.pl

Zarys treści. Obserwowane od lat zmiany skłonności do zawierania małżeństw różnie kształtują się w ujęciu przestrzennym oraz na obszarach miejskich i wiejskich. Celem artykułu jest ukazanie ich przebiegu oraz wyodrębnienie tych regionów Polski, gdzie były one podobne. Za badaną jednostkę przyjęto województwo, a w opisie skłonności do zawierania małżeństw wykorzystano ogólny współczynnik zawierania małżeństw oraz medianę wieku nowożeńców. Do oceny przestrzennego zróżnicowania tego zjawiska zastosowano miary dyspersji, a jego stabilności w czasie – współczynnik korelacji liniowej. Jednorodne grupy województw wyodrębniono przy użyciu metody aglomeracyjnej. Uzyskane wyniki prowadzą do wniosku, że zmiany skłonności do zawierania małżeństw były zróżnicowane, niejednorodne w czasie i przestrzeni, a także odmiennie przebiegały na obszarach miejskich i wiejskich.

Słowa kluczowe: zawieranie małżeństw, mediana wieku nowożeńców, przestrzenne zróżnicowanie małżeńskości, Polska.

Uwagi wstępne

Obserwowane w Polsce od początku lat 1990. zmiany skłonności do zawierania małżeństw, polegające na spadku natężenia oraz przesunięciu decyzji o zawarciu związku na starsze grupy wieku nowożeńców, podobne są do tych, które odnotowano już w połowie lat 1960. w krajach skandynawskich, w 1970. w większości krajów Europy Zachodniej, a na przełomie lat 1970. i 1980. również w krajach Europy Południowej. Zmianom tym towarzyszył wzrost liczby związków nieformalnych, separacji oraz rozwodów. Odnotowano spadek skłonności osób niebędących już w związkach małżeńskich do powtórnego ich zakładania, zmalała również liczba małżeństw zawieranych z powodu ciąży (Cliquer, 1993; Coleman, 1995). Obserwowane w tych krajach przemiany małżeńskości wpi-

sują się w koncepcję tzw. drugiego przejścia demograficznego, za której twórców uznaje się D. van de Kaa i R. Lesthaeghe'a (van de Kaa, 1994; Lesthaeghe, 1991, 1995). Zawiera ona opis oraz próbę wyjaśnienia zmian demograficznych zachodzących w rozwiniętych gospodarczo krajach europejskich. Autorzy wyróżnili trzy grupy czynników je warunkujących. Pierwszą stanowią zmienne opisujące przemiany strukturalne, tj. industrializację, urbanizację, rozwój sektora usług, druga grupa obrazuje przekształcenia struktury społeczeństwa i organizacji państwa oraz przemiany polityczne i światopoglądowe, trzecia dotyczy zmian w dziedzinie technologii, a zwłaszcza metod antykoncepcji oraz stopnia rozwoju medycyny. Pierwsze próby implementacji tej koncepcji do warunków polskich odnajdujemy w pracy I.E. Kotowskiej (1999). Jednocześnie powstało niewiele opracowań dotyczących oceny wpływu tych czynników na skłonność do zawierania małżeństw, a jeżeli już, to dotyczą one głównie powiązań z sytuacją na lokalnych rynkach pracy. Zła sytuacja na tym rynku opóźnia decyzję o zawarciu związku małżeńskiego lub wręcz ją ogranicza (Gołata, 1995; Podogrodzka, 2011).

W literaturze przedmiotu zmiany dokonujące się w procesie zawierania małżeństw analizowane są głównie z punktu widzenia ich wpływu na przemiany płodności (Kotowska, 1994). Urodzenia małżeńskie stanowią bowiem nadal większość urodzeń, ale ich natężenie maleje w czasie (Szukalski, 2009) i wyraźnie różni się przestrzennie (Brzozowska, 2011). Coraz częściej zwraca się również uwagę na nieformalną (wzajemną) pomoc udzielaną współmałżonkowi w okresie jego starości czy choroby (Kowaleski i Szukalski, 2004). Wzrost oraz nierównomierny przestrzennie rozkład liczby osób żyjących samotnie (*Sytuacja...*, 2012) stawia przed samorządem lokalnym nowe wyzwania, dotyczące zabezpieczenia opiekuńczego oraz odpowiedniej infrastruktury dla osób starszych. Dlatego tak ważne wydaje się określenie natężenia oraz dynamiki zmian tego procesu, zwłaszcza w ujęciu regionalnym. Prowadzone rozważania pozwolą na sformułowanie odpowiedniej lokalnej polityki na rzecz rozwoju oraz ochrony jednostki i rodziny, a także zabezpieczenia społecznego – teraz i w przyszłości.

W Polsce rozważania na temat przestrzennych przemian małżeńskośći prowadzone są według województw (Gawryszewski, 2005; Barański i Karczmarek, 2007) czy powiatów dla wybranego regionu kraju (Gałka, 2009). Wszystkie one wskazują na istotne przestrzenne różnice skłonności do zawierania małżeństw, niezależnie od stopnia agregacji danych i ich zmienności w czasie. Jednocześnie powstało relatywnie mało prac ujmujących zjawisko odrębnie dla obszarów miejskich i wiejskich, ale wskazują one na odmienną zachowań mieszkańców (Podogrodzka, 2012). Celem artykułu jest poszerzenie wiedzy w tym temacie. Dotyczy on przestrzennego zróżnicowania natężenia oraz dynamiki zmian procesu zawierania małżeństw, analizowanego odrębnie dla

obszarów miejskich i wiejskich w Polsce w latach 1999–2011¹. Postawiono następujące hipotezy badawcze:

- 1) województwa o podobnym natężeniu zawierania małżeństw tworzą zwarte przestrzennie obszary, tj. mają co najmniej jedną wspólną granicę i obraz ten nie uległ zmianie w czasie;
- 2) na obszarach miejskich i wiejskich odnotowujemy podobny przestrzenny rozkład województw według natężenia oraz dynamiki zmian małżeńskośći;
- 3) z czasem wyraźniejsze zmiany w procesie zawierania małżeństw odnotowujemy w tych województwach, gdzie jego natężenie było relatywnie wysokie oraz dodatkowo było ono silniejsze na obszarach miejskich;
- 4) stale w czasie w części Polski wschodniej skłonność do zawierania małżeństw jest wyższa aniżeli w jej części zachodniej;
- 5) dynamika zmian natężenia zawierania małżeństw jest wyraźniejsza na obszarach Polski zachodniej aniżeli w jej części wschodniej.

Za jednostkę badania przyjęto województwo – podstawową jednostkę strukturyzacji i organizacji przestrzennej Polski oraz region administracyjny o wysokim stopniu instytucjonalizacji (Czyż, 2002). Proces zawierania małżeństw opisano ogólnym współczynnikiem zawierania małżeństw, który wyraża liczbę zawartych małżeństw na 1 tys. ludności w wieku 15 lat i więcej² oraz medianą wieku nowożeńców³. Każda z tych charakterystyk nieco inaczej określa proces zawierania małżeństw – pierwsza zawiera informację o skłonności do ich zawierania, a druga – o wieku w jakim ten związek jest zawierany. Do analizy dynamiki zmian charakterystyk wykorzystano względne wskaźniki okresowości, liczone jako iloraz wartości danej miary w okresie (t) do okresu ($t-1$) lub z góry ustalonego (t^*). Syntetycznego opisu przestrzennego zróżnicowania natężenia zawierania małżeństw oraz mediany wieku nowożeńców i jego zmian w czasie dokonano przy wykorzystaniu podstawowych miar statystycznych, tj. rozproszenia i asymetrii, a do określenia stabilności ich rozkładów – współczynnika korelacji liniowej. Przyjęto, że o niezmienności mówimy wtedy, gdy miara zależności przyjmuje

¹ W 1999 roku przeprowadzono reorganizację struktury przestrzennej kraju. W jej wyniku utworzono 16 nowych województw, których granice nie pokrywają się z wcześniej obowiązującymi jednostkami administracyjnymi, dlatego rozważania ograniczono do lat 1999–2011.

² Wartość ogólnego współczynnika zawierania małżeństw zależy m.in. od struktury ludności według wieku. Czynniki ten nabiera szczególnego znaczenia w przypadku wzrostu udziału osób w wieku powyżej 60 lat w ogólnej liczbie ludności, gdyż w zbiorowości tej natężenie zawierania małżeństw jest bliskie zeru. W celu oceny wpływu tego czynnika na przestrzenne zróżnicowanie małżeńskośći wyznaczyliśmy ogólny współczynnik zawierania małżeństw – raz jako iloraz liczby zawartych małżeństw na 1 tys. ludności w wieku 15–59 lat i drugi – w przeliczeniu na 1 tys. ludności w wieku 15 lat i więcej. Porównanie uzyskanych wyników nie wykazało istotnych różnic między tak liczonymi współczynnikami, dlatego do dalszych rozważań wybraliśmy współczynnik zawierania małżeństw liczony w stosunku do liczby ludności w wieku 15 lat i więcej, jako miarę najczęściej używaną do opisu tego zjawiska.

³ Mediana wieku nowożeńców (wiek środkowy nowożeńców) w sposób syntetyczny opisuje zmiany wzorca zawierania małżeństw, tj. w rozkładzie cząstkowych współczynników zawierania małżeństw według wieku, ponieważ określa, w jakim najwyższym wieku zawiera małżeństwo 50% nowożeńców.

wartości wyższe niż 0,475⁴. Grupy województw o podobnych wartościach współczynnika zawierania małżeństw oraz mediany wieku nowożeńców wyodrębniono z wykorzystaniem metody aglomeracyjnej. Punktem wyjścia w tej metodzie jest wyznaczenie w szeregu rozdzielczym odpowiednich klas wartości, których granice określa się na podstawie relacji między przekrojową średnią arytmetyczną a przekrojowym odchyleniem standardowym (lub jego krotnością)⁵. Następnie przyporządkowuje się odpowiednio województwa do tak wyznaczonych przedziałów wartości. W naszych rozważaniach są to cztery klasy, które tworzą cztery jednorodne grupy regionów.

Dane statystyczne wykorzystane w artykule pochodzą z Roczników Demograficznych z różnych lat na dzień 31 grudnia badanego roku.

Ogólny współczynnik zawierania małżeństw według województw

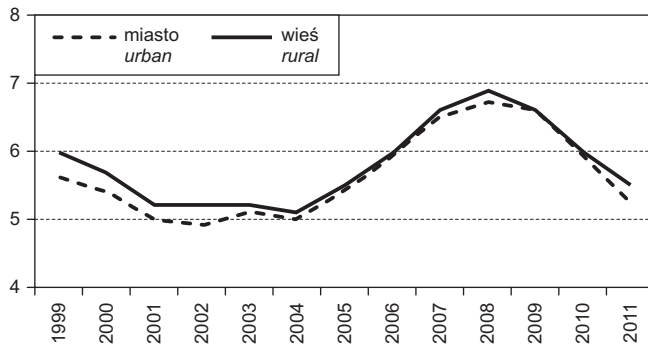
W latach 1999–2011 skłonność do zawierania małżeństw w ujęciu ogólnopolskim podlegała nielicznym, ale wyraźnym wahaniom w czasie. Na początku badanego okresu systematycznie ona malała, od 2004 r. przez kolejne cztery lata wyraźnie rosła, po czym ponownie spadła. Ten nagły wzrost natężenia zawierania małżeństw około 2005 r. wynikał przede wszystkim z nałożenia się dwóch efektów, tj. natężenia oraz opóźnienia. Wprowadzenie w latach 1990. dłuższego obowiązkowego okresu kształcenia, przy szybko rozwijającej się szerokiej prywatnej ofercie edukacyjnej na poziomie wyższym i jednocześnie trudnościach na rynku pracy spowodowało, że część osób z młodszych grup wieku matrymonialnego odłożyła zawarcie związku małżeńskiego na nieco starszy wiek. Tym samym w kolejnych latach kalendarzowych nastąpiła kumulacja liczby zawieranych małżeństw przez kohorty osób urodzonych na przełomie lat 1980. i 1990. Podobny kierunek zmian odnotowujemy na obszarach miejskich i wiejskich, ale na wsi były one nieco intensywniejsze. Z czasem miejsce zamieszkania (miasto-wieś) przestało być czynnikiem istotnie różnicującym skłonność do zawierania małżeństw, chociaż początek XXI wieku wskazuje na ponowny wzrost znaczenia tej determinanty (ryc. 1 i 2).

Analogiczne zmiany jak te odnotowane dla Polski wystąpiły we wszystkich województwach, ale zarówno moment odwrócenia kierunku zmian natężenia zawieranych małżeństw, jak i jego poziom, były różne w poszczególnych regionach. W badanym okresie na obszarach miejskich i wiejskich odnotowujemy spadek przestrzennych różnic jeśli chodzi o skłonność do zawierania małżeń-

---

⁴ Przy poziomie istotności 0,05 hipotezę zerową mówiącą o braku zależności między dwoma rozkładami należy odrzucić na korzyść hipotezy alternatywnej.

⁵ Przekrojową średnią arytmetyczną oraz przekrojowe odchylenie standardowe ogólnego współczynnika zawierania małżeństw (mediany wieku nowożeńców) wyznaczono z informacji o 16 województwach.

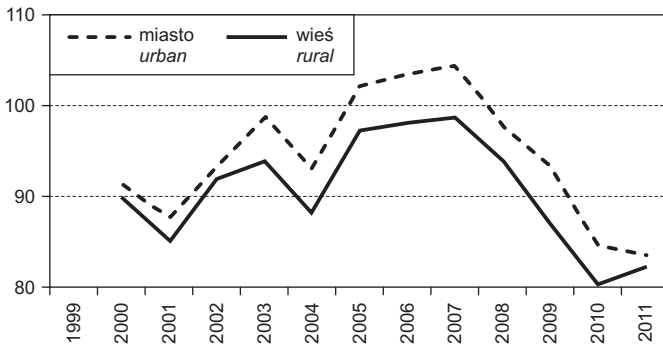

Ryc. 1. Ogólny współczynnik zawierania małżeństw na obszarach miejskich i wiejskich w latach 1999–2011

Total marriage rate by urban and rural areas in 1999–2011

Obliczenia własne na podstawie danych z *Rocznika Demograficznego 2012*, GUS, Warszawa. Podobnie pozostałe ryciny.

Own calculations based on data from the *2012 Demographic Yearbook*, CSO, Warsaw. Other figures likewise.

Ryc. 2. Dynamika zmian ogólnego współczynnika zawierania małżeństw na obszarach miejskich i wiejskich w latach 1999–2011 (względne wskaźniki okresowości, gdzie za podstawę przyjęto rok 1999)

Dynamic to change in total marriage rate for urban and rural areas in 1999–2011

stwa, o czym informuje malejąca wartość przekrojowego obszaru zmienności. Jednocześnie wzrosła liczba regionów o wartościach zbliżonych do średniej przekrojowej – świadczy o tym spadek wartości przekrojowego współczynnika zmienności oraz przekrojowego współczynnika asymetrii. Na obszarach wiejskich skala tych zmian była wyraźniejsza aniżeli na miejskich (tab. 1). Można zatem stwierdzić, że z czasem w większości województw zachowania matrymonialne stały się nieco bardziej podobne, ale nadal były regiony, w których kształtowały

Tabela 1. Przekrojowe miary rozproszenia ogólnego współczynnika zawierania małżeństw na obszarach miejskich i wiejskich w latach 1999–2011

Measure of dispersion by voivodship for the overall marriage rate in urban and rural areas in the years 1999–2011

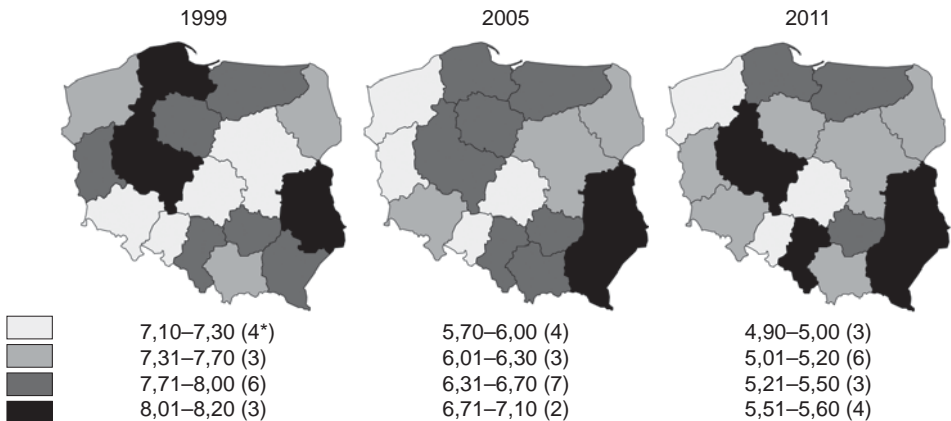
Przekrojowe miary statystyczne <i>Measure of difference by voivodship</i>	Miasto / <i>Urban</i>							Wieś / <i>Rural</i>						
	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011
Minimum	7,1	5,6	5,5	5,7	6,8	5,7	4,9	6,7	5,1	5,3	5,5	6,3	5,4	5,1
Maksimum <i>Max</i>	8,2	6,4	6,8	7,1	8,0	6,6	5,6	8,7	7,3	7,0	7,4	9,5	7,0	5,9
Obszar zmienności <i>Area of variation</i>	1,1	0,8	1,3	1,4	1,2	0,9	0,7	2,0	2,2	1,7	1,9	3,2	1,6	0,8
Średnia arytmetyczna <i>Arithmetic mean</i>	7,7	6,0	6,0	6,3	7,6	6,2	5,2	7,8	6,5	6,4	6,7	8,1	6,3	5,5
Odchylenie standardowe <i>Standard deviation</i>	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,3	0,2	0,5	0,6	0,6	0,6	0,8	0,4	0,3
Współczynnik zmienności (%) <i>Variation coefficient</i>	4,4	5,0	6,3	5,7	5,2	4,3	4,2	6,7	9,1	9,1	8,7	9,4	6,7	4,8
Współczynnik asymetrii <i>Skewness coefficient</i>	-0,86	-0,57	-0,15	-0,30	-1,12	-0,79	-0,46	-0,74	-1,16	-1,36	-1,08	-0,74	-0,75	-0,39

Obliczenia własne na podstawie danych z Roczników Demograficznych z różnych lat, GUS, Warszawa. Dotyczy także pozostałych tabel.

Own calculations based on data from Demographic Yearbooks, CSO, Warsaw. Same applies to subsequent tables.

się one wyraźnie odmiennie. Mimo że zmiany te były na obszarach wiejskich wyraźniejsze, nadal przestrzenne zróżnicowanie zachowań było mniejsze na obszarach miejskich.

Różne natężenie zmian skłonności do zawierania małżeństw w poszczególnych województwach w czasie spowodowało, że ich rozkład według wartości ogólnego współczynnika zawierania małżeństw również uległ zmianie, a tym samym wpłynął na liczbę oraz skład jednostek administracyjnych tworzących jednorodne grupy dla tych zachowań. Wyznaczając przekrojowe współczynniki korelacji liniowej dla tej miary między kolejnymi punktami czasowymi dla obszarów miejskich i wiejskich zauważamy wprawdzie, że zależność ta była zawsze istotna, ale najslabsza między latami 1999 i 2005 oraz 2005 i 2011. Te punkty czasowe wyznaczały także odwrócenie kierunku zmian zachowań matrymonialnych, dlatego dla tych lat określiliśmy jednorodne grupy województw. Regiony wchodzące w ich skład tworzyły mało zwarte obszary (ryc. 3 i 4) – były to raczej skupiska z małą liczbą elementów, rozlokowane w różnych częściach kraju, a przy tym ich położenie zmieniało się w czasie. Skłonność do zawierania małżeństw na obszarach Polski wschodniej nie zawsze była wyraźnie wyższa aniżeli w jej części zachodniej, ponadto ten przestrzenny obraz odmiennie kształtował się na obszarach miejskich i wiejskich. Oznacza to, że miejsce zamieszkania (miasto–wieś) istotnie wpływało na natężenie oraz kierunek zmian zachowań matrymonialnych w analizowanym okresie, co uzasadnia konieczność prowadzenia rozważań w takim właśnie przekroju.

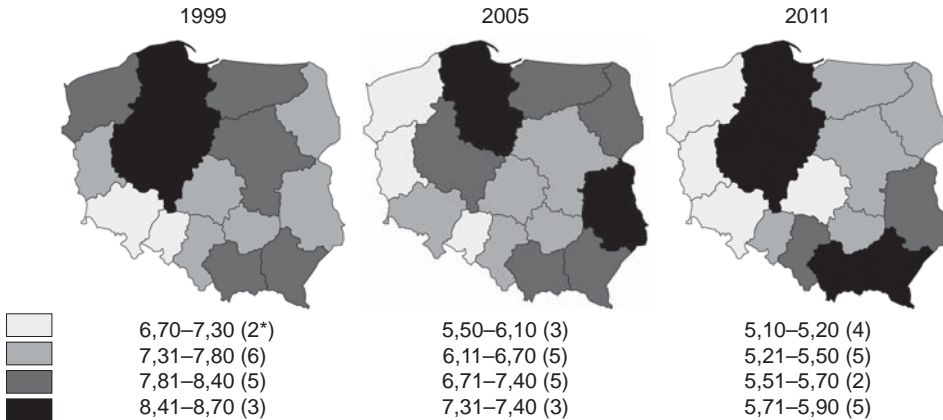

* liczba województw / number of voivodships.

Ryc. 3. Ogólny współczynnik zawierania małżeństw według województw na obszarach miejskich w latach 1999, 2005 i 2011

Overall marriage rate by voivodships for urban areas in the years 1999, 2005 and 2011

Zmieniający się w czasie przestrzenny obraz natężenia zawierania małżeństw sugeruje, że dynamika zmian skłonności do zawierania małżeństw odmiennie kształtowała się według województw. W celu jej oceny wyznaczono względne wskaźniki okresowości dla ogólnego współczynnika zawierania małżeństw między rokiem (t) a ($t-2$). W latach 1999–2005 na obszarach miejskich obserwujemy wyraźny wzrost przestrzennych dysproporcji dynamiki zmian skłonności do

* liczba województw / number of voivodships.

Ryc. 4. Ogólny współczynnik zawierania małżeństw według województw na obszarach wiejskich w latach 1999, 2005 i 2011

Overall marriage rate by voivodship for rural areas in the years 1999, 2005 and 2011

zawierania małżeństw, ale jednocześnie w większości regionów jej nasilenie było podobne. Wskazuje to na przestrzenną polaryzację dynamiki w czasie. W kolejnych latach natężenie w poszczególnych jednostkach administracyjnych różniło się tylko nieznacznie. Podobną tendencję odnotowujemy również na obszarach wiejskich, ale skala zmian była tu zdecydowanie większa (tab. 2).

Analiza wskazuje zatem, że w początkowych latach badanego okresu różnice tempa zmian skłonności do zawierania małżeństw między województwami były znacznie większe niż w okresie późniejszym, ponadto były one wyraźniejsze na obszarach wiejskich. Czy zatem te wyraźniejsze zmiany skłonności do zawierania małżeństw w czasie można przypisać do województw, które odznaczały się relatywnie wysokim jej natężeniem? Zanim przejdziemy do odpowiedzi na to pytanie, przedstawimy jeszcze rozkład skali tych zmian według województw.

Przestrzenny obraz dynamiki zmian współczynnika zawierania małżeństw był nieco bardziej jednorodny niż jego natężenia, ale również niestabilny w czasie. Województwa o podobnym poziomie jej wartości tworzyły dosyć zwarte przestrzennie obszary, choć ze zmienną w nich liczbą oraz składem województw.

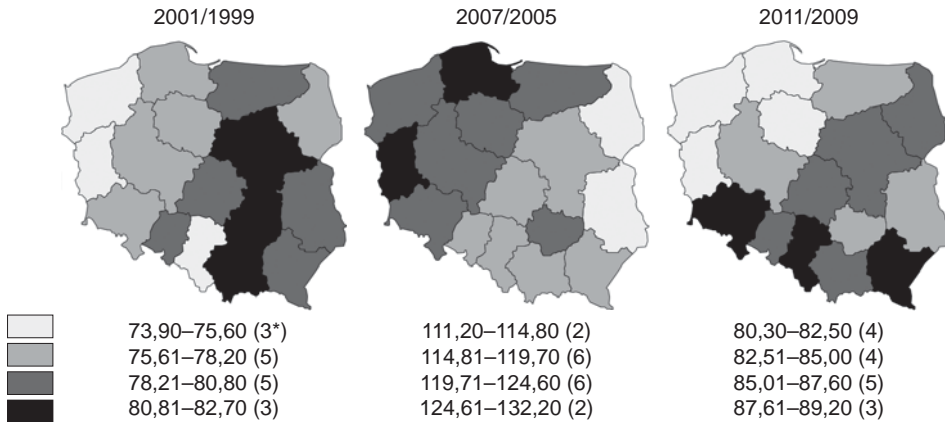

Tabela 2. Przekrojowe miary rozproszenia względnych wskaźników okresowości ogólnego współczynnika zawierania małżeństw na obszarach miejskich i wiejskich w latach 1999–2011

Measure of dispersion by voivodship for relative increments in overall marriage rate in urban and rural areas in the years 1999–2011

Przekrojowe miary statystyczne <i>Measure of difference by voivodship</i>	Względne wskaźniki okresowości / <i>Relative increments</i>											
	Miasto / <i>Urban</i>						Wieś / <i>Rural</i>					
	2001/1999	2003/2001	2005/2003	2007/2005	2009/2007	2011/2009	2001/1999	2003/2001	2005/2003	2007/2005	2009/2007	2011/2009
Minimum	73,98	96,49	98,53	111,27	79,24	80,33	74,49	91,53	98,51	108,96	73,16	80,44
Maksimum <i>Max</i>	82,76	107,94	109,23	132,20	84,51	89,17	89,93	106,25	110,45	138,98	85,08	98,88
Obszar zmienności <i>Area of variation</i>	8,78	11,45	10,70	20,94	5,27	8,84	15,44	14,72	11,94	30,03	11,91	18,44
Średnia arytmetyczna <i>Arithmetic maren</i>	78,22	100,82	104,64	119,71	81,52	85,02	82,45	99,10	104,28	120,90	78,11	87,49
Odchylenie standardowe <i>Standard deviation</i>	2,60	3,47	3,46	4,92	1,60	2,56	4,15	3,77	3,02	8,51	3,68	4,75
Współczynnik zmienności (%) <i>Variation coefficient</i>	3,33	3,44	3,31	4,11	1,97	3,01	5,03	3,81	2,90	7,04	4,71	5,43
Współczynnik asymetrii <i>Skewness coefficient</i>	-0,05	0,39	-0,31	0,69	0,35	-0,25	-0,37	-0,10	0,17	0,83	0,53	0,77

Ponadto, zmiany te odmiennie kształtowały się na obszarach miejskich i wiejskich. W pierwszych latach badanego okresu na obszarach miejskich intensywny spadek skłonności do zawierania małżeństw wystąpił przede wszystkim w województwach Polski środkowo-południowej. W kolejnych latach obserwujemy tam najniższy jej wzrost, a pod koniec badanego okresu, ponowny dość wyraźny spadek. Natomiast Polska północno-zachodnia odznaczała się początkowo najniższym spadkiem wartości współczynnika zawierania małżeństw, następnie wyraźnym wzrostem jej wartości oraz ponownie słabym jej spadkiem. Na obszarach wiejskich te przestrzenne zmiany kształtowały się nieco inaczej. Na przełomie XX i XXI wieku w przygranicznej części Polski wschodniej spadek skłonności do zawierania małżeństw był najwyraźniejszy, w kolejnych latach najniższy, a następnie znowu najcięższy. W pozostałych częściach Polski przekształcenia były bardziej zróżnicowane w czasie (ryc. 5 i 6).

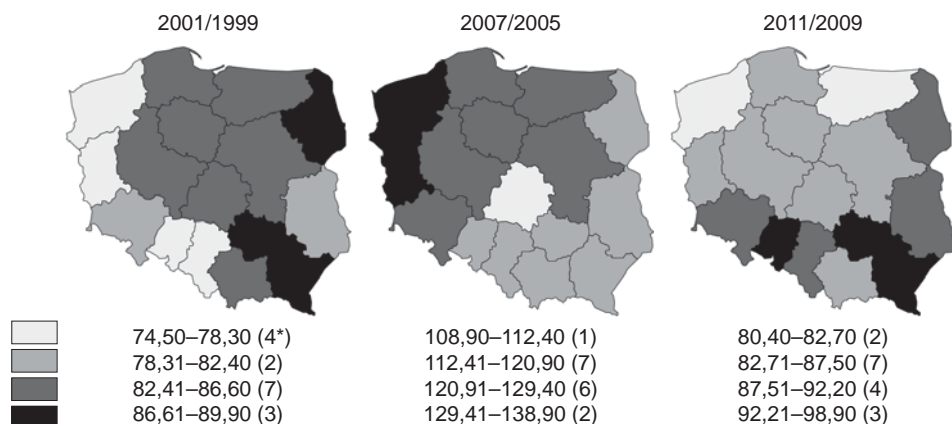
* liczba województw / number of voivodships.

Ryc. 5. Względne wskaźniki ogólnego współczynnika zawierania małżeństw wyznaczone między rokiem 2001 a 1999, 2007 a 2005 oraz 2011 a 2009 według województw na obszarach miejskich

Relative increments in overall marriage rate for urban areas between 2001 and 1999, 2007 and 2005 and 2011 and 2009, by voivodship

Wbrew oczekiwaniom nie zauważa się istotnej przestrzennej zależności między natężeniem skłonności do zawierania małżeństw a dynamiką jej zmian. Oznacza to, że w województwach, w których ogólny współczynnik zawierania małżeństw był relatywnie wysoki, skala zmian jego wartości mogła być zarówno mała, jak i duża. Podobne wnioski uzyskujemy w odniesieniu do obszarów miejskich oraz wiejskich (tab. 3). Wyznaczone przekrojowe współczynniki korelacji między natężeniem zawierania małżeństw w roku (t) a dynamiką ich zmian

(indeksem łańcuchowym) obliczonym dla okresu (t ; $t+2$) były nieistotne. Analizując jednak przynależność województw do określonych klas natężenia oraz dynamiki zmian ogólnego współczynnika zawierania małżeństw można zauważyć, że na obszarach miejskich w pierwszych latach badanego okresu tam, gdzie skłonność do zawierania małżeństw była relatywnie wysoka, jej zmiany w czasie były względnie małe. Później sytuacja uległa zmianie, tj. wysokim wartościom współczynnika zawierania małżeństw towarzyszyły duże ich zmiany w czasie. Natomiast na obszarach wiejskich w województwach z wysoką skłonnością do zawierania małżeństw, dynamika zmian była również relatywnie wysoka. Tylko około 2005 roku wysokiej skłonności do zawierania małżeństw towarzyszyły małe zmiany jej wartości (tab. 3).

* liczba województw / number of voivodships.

Ryc. 6. Względne wskaźniki okresowości ogólnego współczynnika zawierania małżeństw wyznaczone między rokiem 2001 a 1999, 2007 a 2005 oraz 2011 a 2009 według województw na obszarach wiejskich

Relative increments in overall marriage rate for rural areas between 2001 and 1999, 2007 and 2005 and 2011 and 2009, by voivodship

Reasumując: rozważania na temat zależności między przestrzennym natężeniem skłonności do zawierania małżeństw a dynamiką jej zmian nie potwierdziły tezy, że obszary dużego natężenia obu zjawisk są zbieżne. Dodatkowo stwierdzono, że miejsce zamieszkania (miasto–wieś) istotnie wpływało na kierunek tych przekształceń. Uznając, że o zaawansowaniu zmian skłonności do zawierania małżeństw świadczą dodatnie przestrzenne zależności między natężeniem a dynamiką zmian tej miary można stwierdzić, że w badanym okresie były one wyraźniejsze na obszarach wiejskich. Prawdopodobnie na obszarach miejskich proces ten już się dokonał, a na wiejskich właśnie się dokonuje.

Tabela 3. Województwa według numeru* przynależności do klas wartości współczynnika zawierania małżeństw oraz względnych wskaźników okresowości współczynnika zawierania małżeństw na obszarach miejskich i wiejskich w latach 1999–2011

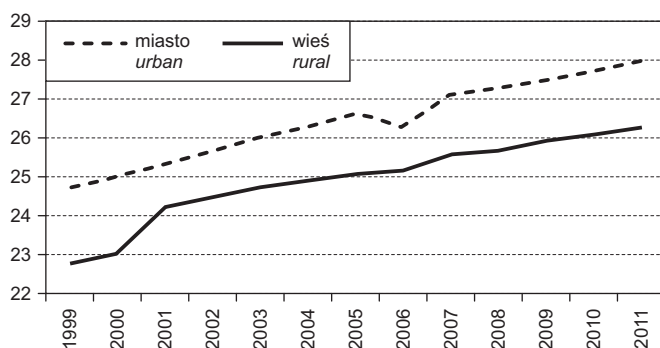
Voivodships by number denoting affinities with different groups characterising overall marriage rate and relative increments in overall marriage rate by urban and rural areas in the years 1999–2011

Województwa <i>Voivodship</i>	Miasto / <i>Urban</i>						Wieś / <i>Rural</i>					
	1999 <i>rate</i>	2001/1999 <i>increment</i>	2005 <i>rate</i>	2007/2005 <i>increment</i>	2011 <i>rate</i>	2011/2009 <i>increment</i>	1999 <i>rate</i>	2001/1999 <i>increment</i>	2005 <i>rate</i>	2007/2005 <i>increment</i>	2011 <i>rate</i>	2011/2009 <i>increment</i>
Dolnośląskie	1	2	2	3	2	4	1	2	2	3	1	3
Kujawsko-pomorskie	3	2	3	3	2	1	4	3	4	3	4	2
Lubelskie	4	3	4	1	4	2	2	2	4	2	3	3
Lubuskie	3	1	1	4	2	1	2	1	1	4	1	2
Łódzkie	1	3	1	2	1	3	2	3	2	1	1	2
Małopolskie	2	4	3	2	2	3	3	3	3	2	4	2
Mazowieckie	1	4	2	2	2	3	3	3	2	3	2	2
Opolskie	1	3	1	2	1	3	1	1	1	2	2	4
Podkarpackie	3	3	4	2	4	4	3	4	3	2	4	4
Podlaskie	2	2	2	1	2	3	2	4	3	2	2	3
Pomorskie	4	2	3	4	3	1	4	3	4	3	4	2
Śląskie	3	1	3	2	4	4	2	1	2	2	3	3
Świętokrzyskie	3	4	3	3	3	2	2	4	2	2	2	4
Warmińsko-mazurskie	3	3	3	3	3	2	3	3	3	3	2	1
Wielkopolskie	4	2	3	3	4	2	4	3	3	3	4	2
Zachodniopomorskie	2	1	1	3	1	1	3	1	1	4	1	1

* im numer wyższy, tym wyższe wartości charakterystyki / the larger the number, the higher the value for the characteristic.

Mediana wieku nowożeńców

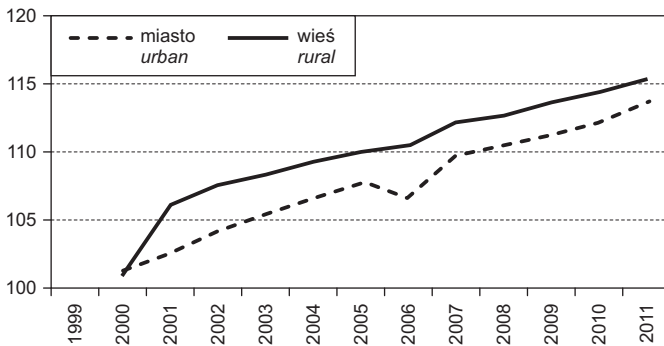
Syntetyczną miarą opisującą zmiany rozkładu cząstkowych współczynników zawierania małżeństw według wieku (wzorca małżeńskości) jest mediana wieku nowożeńców. W badanym okresie w ujęciu ogólnopolskim obserwujemy stały wzrost jej wartości, niezależnie od miejsca zamieszkania (miasto czy wieś). W 1999 roku połowa osób zawierających związki małżeńskie, a zamieszkała na obszarach miejskich, decydowała się na jego zawarcie w wieku najwyżej 23,1 lat, a około dekadę później – już w wieku $\geq 26,5$ lat. Na obszarach wiejskich wartości te wynosiły odpowiednio 21,9 i 24,8 lat. Oznacza to, że z roku na rok decyzja o zawarciu związku małżeńskiego podejmowana była przez coraz starsze osoby, zwłaszcza na obszarach miejskich. Nadal też na tych obszarach wiek osób zawierających związki małżeńskie był wyraźnie wyższy aniżeli na obszarach wiejskich, choć z czasem różnice te nieznacznie zmalały (ryc. 7 i 8).

Ryc. 7. Mediana wieku nowożeńców na obszarach miejskich i wiejskich w latach 1999–2011
Median ages of bridegrooms and brides in urban and rural areas in the years 1999–2011

Nie we wszystkich województwach kierunek oraz tempo zmian mediany wieku nowożeńców były podobne do tych odnotowanych dla Polski, odmiennie też przebiegały na obszarach miejskich i wiejskich. Syntetyczne przestrzenne miary rozproszenia wskazują, że z czasem na obszarach miejskich tylko nieznacznie zmienił się zakres wartości przyjmowanych i stale większość z nich charakteryzowała mediana wieku nowożeńców bliska średniej przekrojowej. Natomiast na obszarach wiejskich pod koniec lat 1990. odnotowano wyraźne przestrzenne ujednoczenie się tego wieku, ale w kolejnych latach już wzrost różnic. Podobny kierunek zmian obserwujemy jeśli chodzi o liczbę województw z wartościami zbliżonymi do przeciętnej przekrojowej – początkowo wyraźnie wzrosła, a następnie nieco zmalała. Jednocześnie stale w czasie w większości regionów

wartość mediany wieku nowożeńców była zdecydowanie wyższa od średniej przekrojowej. Z rozważań tych wynika, że w latach 1990–2011 na obszarach miejskich przestrzenne zróżnicowanie mediany wieku nowożeńców było relatywnie stabilne, natomiast na obszarach wiejskich podlegało istotnym zmianom, ale w kierunku zmniejszania się różnic między województwami. Ponadto, stale w czasie wiek nowożeńców był bardziej jednorodny przestrzennie na obszarach wiejskich aniżeli miejskich, poza latami na przełomie XX i XXI wieku (tab. 4).

Ryc. 8. Dynamika zmian mediany wieku nowożeńców na obszarach miejskich i wiejskich w latach 1999–2011 (względne wskaźniki okresowości, gdzie za podstawę przyjęto rok 1999)

Dynamic to change in median ages of bridegrooms and brides in urban and rural areas in the years 1999–2011

Różne w czasie nasilenie oraz kierunek zmian mediany wieku nowożeńców w poszczególnych województwach sprawiło, że ich relacje większościowe również nie były stabilne. Wprawdzie przekrojowy współczynnik korelacji, wyznaczony między kolejnymi latami dla tego okresu, wskazuje na istotną zależność między przestrzennymi rozkładami, ale wyznaczając jednorodne grupy województw dla wartości tej charakterystyki, uzyskujemy nieco inny obraz. Skład oraz liczba obiektów w grupach zmieniała się w czasie i były w nich coraz to inne regiony. Dodatkowo, zmiany te przebiegały odmiennie na obszarach miejskich i wiejskich.

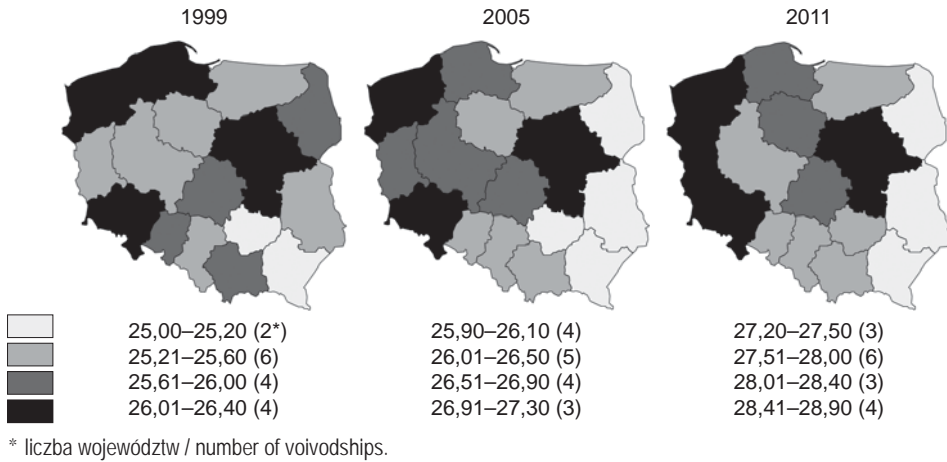
Podobnie jak przy ogólnym współczynniku zawierania małżeństw, województwa charakteryzujące się podobnym poziomem mediany wieku nowożeńców na obszarach miejskich tworzyły początkowo mało liczne skupiska, rozlokowane w różnych częściach Polski, natomiast pod koniec okresu badań były to już dość zwarte przestrzennie obszary. Jeśli zaś chodzi o obszary wiejskie, skupiska te stale były wieloelementowe i zazwyczaj miały co najmniej jedną wspólną granicę. Oznacza to, że na obszarach wiejskich decyzje w jakim wieku nastąpi zawar-

Tabela 4. Miary przestrzennego zróżnicowania mediany wieku nowożeńców na obszarach miejskich i wiejskich w latach 1999–2011
 Measure of spatial differentiation by voivodship for the median ages of bridegrooms and brides in urban and rural areas in the years 1999–2011

Przekrojowe miary statystyczne <i>Measure of difference by voivodship</i>	Miasto / <i>Urban</i>							Wieś / <i>Rural</i>						
	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011
Minimum	25,0	24,9	25,4	25,9	26,3	27,4	27,2	20,3	24,1	24,3	24,9	25,4	26,4	25,9
Maksimum <i>Max</i>	26,4	25,8	26,7	27,3	27,8	28,6	28,9	24,0	24,7	25,2	25,7	26,5	27,7	27,7
Obszar zmienności <i>Area of variation</i>	1,4	0,9	1,4	1,4	1,5	1,2	1,7	3,8	0,6	0,9	0,8	1,2	1,3	1,9
Średnia arytmetyczna <i>Arithmetic maren</i>	25,6	25,3	25,9	26,5	27,0	28,0	28,0	23,3	24,2	24,7	25,2	25,6	26,9	26,4
Odchylenie standardowe <i>Standard deviation</i>	0,4	0,3	0,4	0,4	0,5	0,3	0,5	1,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,5
Współczynnik zmienności (%) <i>Variation coefficient</i>	1,5	1,1	1,5	1,4	1,7	1,2	1,8	5,1	0,8	0,9	0,9	1,3	1,3	2,0
Współczynnik asymetrii <i>Skewness coefficient</i>	0,44	0,15	0,15	0,27	0,30	0,01	0,27	-2,48	1,34	1,03	1,26	1,69	1,38	1,60

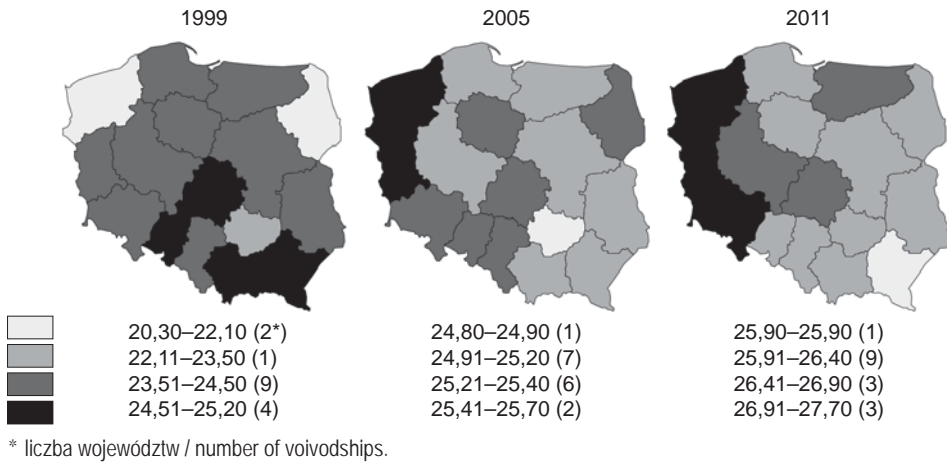
cie związku małżeńskiego były bardzo podobne w sąsiednich województwach i wyraźnie skoncentrowane przestrzennie. Wydaje się, że na obszarach miejskich wpływ sąsiednich regionów był zdecydowanie mniejszy (ryc. 9 i 10).

Pod koniec lat 1990. na obszarach miejskich najniższa mediana wieku nowożeńców charakteryzowała głównie województwa położone w części południowo-wschodniej Polski. Nieco wyższe wartości dotyczyły większości regionów części

Ryc. 9. Mediana wieku nowożeńców według województw na obszarach miejskich w wybranych latach

Median ages of bridegrooms and brides in urban areas by voivodship in the selected years

Ryc. 10. Mediana wieku nowożeńców według województw na obszarach wiejskich w wybranych latach

Median ages of bridegrooms and brides in rural areas by voivodship in selected years

środkowo-zachodniej, natomiast najwyższa mediana wieku nowożeńców obejmowała obszary Polski centralnej i północno-zachodniej. W kolejnych latach obraz ten uległ nieco zmianie: najniższe wartości były w województwach pasa przygranicznego Polski wschodniej, nieco wyższe w części południowej, najwyższą medianę wieku nowożeńców odnotowujemy zaś w części środkowej oraz w pasie przygranicznym Polski zachodniej.

W odniesieniu do obszarów wiejskich obraz ten wyglądał nieco inaczej. Na początku badanego okresu relatywnie niskimi wartościami mediany wieku odznaczały się trzy województwa, ulokowane w różnych częściach Polski, natomiast pod koniec ich liczba zdecydowanie wzrosła i były to regiony położone w szerokim pasie we wschodniej części kraju. Najwyższe wartości mediany wieku nowożeńców odnotowujemy początkowo w województwach południowych, a następnie w zachodniej części Polski. Przestrzenny rozkład mediany wieku nowożeńców wyraźnie różnił się zatem według miejsca zamieszkania (miasto-wieś) i nie był stabilny w czasie. W miarę upływu czasu w coraz większej liczbie województw wschodnich mediana wieku nowożeńców była wyraźnie niższa aniżeli w zachodnich. Obserwacja ta dotyczy obszarów zarówno miejskich, jak i wiejskich (ryc. 9 i 10).

Niestabilny w czasie przestrzenny obraz mediany wieku nowożeńców wskazuje, że dynamika zmian jej wartości odmiennie kształtowała się w poszczególnych województwach, dlatego do jej oceny wyznaczono względne wskaźniki okresowości między latami (t) i ($t-2$). Oczekuje się, że stale we wszystkich województwach będą one przyjmować wartości >1 (mediana wieku nowożeńców niezmiennie rośnie) oraz że ich wartości będą zdecydowanie wyższe na obszarach Polski zachodniej aniżeli wschodniej (mediana wieku nowożeńców będzie na nich rosła zdecydowanie szybciej). Syntetyczne przestrzenne miary rozproszenia wyznaczone dla tych wskaźników wskazują, że z czasem na obszarach miejskich natężenie zmian mediany wieku nieco się ujedynoliciła i większość województw stale charakteryzowała dynamika zbliżona do średniej przekrojowej. Na obszarach wiejskich odnotowujemy podobne, ale znacznie wyraźniejsze tendencje. Należy również zaznaczyć, że na obszarach miejskich nie zawsze przyrost średniego wskaźnika mediany wieku nowożeńców był >1 – to oznacza, że nie we wszystkich województwach z roku na rok mediana wieku nowożeńców rosła. Ponadto, skala zmian tej charakterystyki była tu nieco mniejsza, co sugeruje, że nowożeńcy zamieszkali na obszarach wiejskich „nadganiaли” nowożeńców z obszarów miejskich w wieku, w którym następuje zawarcie związku małżeńskiego (tab. 5).

Różna dynamika zmian mediany wieku nowożeńców w poszczególnych województwach wpłynęła na niestabilność ich uporządkowania w czasie. Wyznaczając przekrojowe współczynniki korelacji dla wskaźników okresowości mediany wieku nowożeńców możemy zauważyć, że tylko na obszarach miejskich pod koniec badanego okresu zależność była istotnie dodatnia. Określając zaś jedno-

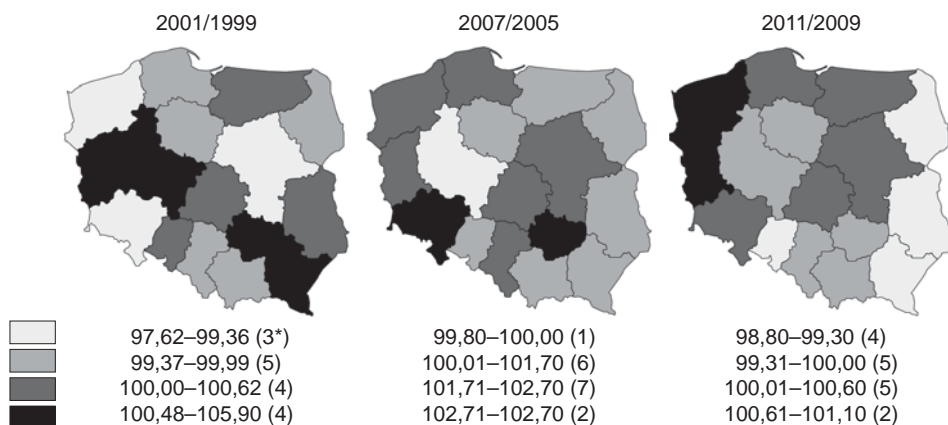
Tabela 5. Miary przestrzennego zróżnicowania względnych wskaźników okresowości mediany wieku zawierania małżeństw na obszarach miejskich i wiejskich w latach 1999–2011

Measure of spatial differentiation by voivodship for relative increments in median ages of bridegrooms and brides in urban and rural areas in the years 1999–2011

Przekrojowe miary statystyczne <i>Measure of difference by voivodship</i>	Względne wskaźniki okresowości / <i>Relative increments</i>											
	Miasto / <i>Urban</i>						Wieś / <i>Rural</i>					
	2001/1999	2003/2001	2005/2003	2007/2005	2009/2007	2011/2009	2001/1999	2003/2001	2005/2003	2007/2005	2009/2007	2011/2009
Minimum	97,62	101,40	101,16	99,81	102,68	98,84	101,19	100,83	100,40	100,59	104,15	97,38
Maksimum <i>Max</i>	105,90	103,89	103,55	102,69	105,36	101,14	121,91	103,28	104,12	103,11	106,06	100,44
Obszar zmienności <i>Area of variation</i>	8,28	2,49	2,39	2,88	2,68	2,30	20,72	2,45	3,72	2,52	1,90	3,06
Średnia arytmetyczna <i>Arithmetic maren</i>	98,76	102,47	102,20	101,72	103,72	99,97	104,14	101,91	101,92	101,87	104,81	98,34
Odchylenie standardowe <i>Standard deviation</i>	0,62	0,65	0,56	0,69	0,76	0,66	6,75	0,56	0,86	0,63	0,48	0,81
Współczynnik zmienności (%) <i>Variation coefficient</i>	0,62	0,64	0,55	0,68	0,74	0,66	6,48	0,55	0,84	0,62	0,46	0,82
Współczynnik asymetrii <i>Skewness coefficient</i>	-0,43	0,53	0,40	-1,25	0,57	0,09	2,50	0,72	0,92	0,30	1,04	1,68

rodne grupy regionów stwierdzamy, że ich liczba oraz skład wyraźnie zmieniały się w czasie i nie były tożsame na obszarach miejskich i wiejskich.

Podobnie jak w przypadku mediany wieku, na początku badanego okresu regiony o podobnej skali oraz kierunku zmian na obszarach miejskich tworzyły mało liczne skupiska w różnych częściach Polski. W okresie późniejszym były to już dość zwarte obszary i wschodnia część kraju odznaczała się spadkiem mediany wieku nowożeńców, zaś część zachodnia wzrostem. Województwa o podobnej skali dynamiki zmian na obszarach wiejskich tworzyły raczej zwarte przestrzennie obszary (poza najwyższymi wartościami na początku badanego okresu), ale ich miejsce na mapie Polski wyraźnie zmieniało się w czasie. Na przełomie wieków wzrost mediany wieku nowożeńców odnotowujemy w rozproszonych województwach, a pod jego koniec okresu badań – w zachodniej części Polski. Rozważania te wskazują również, że na obszarach miejskich i wiejskich zjawisko przebiegało nieco inaczej. Nie można twierdzić, że we wszystkich województwach stale odnotowujemy wzrost mediany wieku nowożeńców oraz że niezmiennie w czasie w Polsce zachodniej proces ten zaznaczał się silniej aniżeli we wschodniej (ryc. 11 i 12).

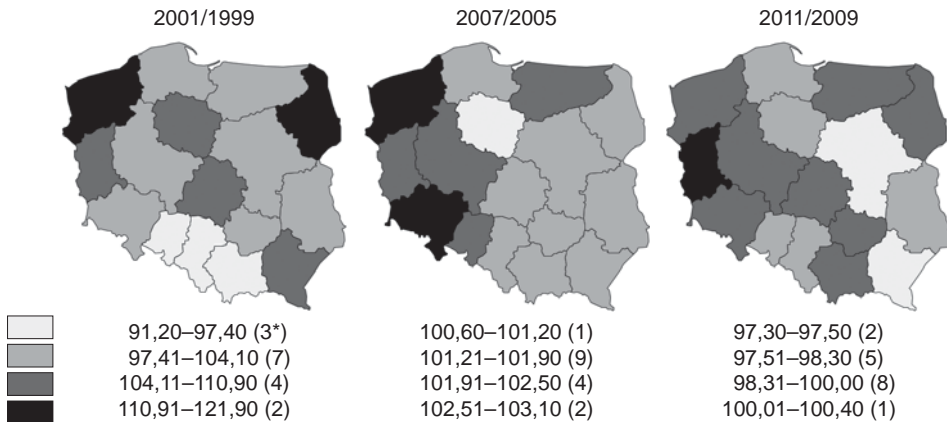
* liczba województw / number of voivodships.

Ryc. 11. Względne wskaźniki okresowości mediany wieku nowożeńców wyznaczonych między rokiem 2001 a 1999, 2007 a 2005 oraz 2011 a 2009 według województw na obszarach miejskich

Relative increments in median ages of bridegrooms and brides for urban areas between 2001 and 1999, 2007 and 2005 and 2011 and 2009, by voivodship

Czy wyższe względne przyrosty mediany wieku nowożeńców dotyczyły tylko województw, w których mediana wieku i tak była relatywnie wysoka? Czy może sytuacja była odwrotna? Z informacji zawartych w tabeli 6 wynika, że tam, gdzie odnotowaliśmy wysoki poziom mediany wieku nowożeńców zdarza-

ją się zarówno niskie, jak i wysokie wartości jej względnych przyrostów. Biorąc pod uwagę obszary miejskie, połowę województw ze wzrostem mediany wieku między 1999 a 2001 r. charakteryzowały relatywnie wysokie wartości mediany wieku nowożeńców. W przypadku wskaźnika okresowości wyznaczonego między 2005 a 2007 takich regionów było już 42,9%, a między 2009 a 2011 – 25%. Jeśli chodzi o obszary wiejskie, prawie 75% województw, w których nastąpił wzrost mediany wieku między rokiem 1999 a 2001, dotyczyły wysokie wartości tej charakterystyki. W kolejnych latach mediana wieku nowożeńców wzrosła we wszystkich województwach, ale najmniej tam, gdzie była stosunkowo wysoka. Pod koniec badanego okresu tylko w niektórych regionach odnotowujemy wzrost mediany wieku nowożeńców, a najsilniejszy tam, gdzie jej poziom był stosunkowo niski. Można przypuszczać, że z czasem w większości województw o dużych wartościach mediany wieku nowożeńców jej dalszy wzrost będzie nieznaczny, natomiast tam, gdzie był on stosunkowo niski – wzrost będzie kontynuowany, zwłaszcza na obszarach wiejskich.

* liczba województw / number of voivodships.

Ryc.12. Względne wskaźniki okresowości mediany wieku nowożeńców wyznaczonych między rokiem 2001 a 1999, 2007 a 2005 oraz 2011 a 2009 według województw na obszarach wiejskich

Relative increments in median ages of bridegrooms and brides for rural areas between 2001 and 1999, 2007 and 2005 and 2011 and 2009, by voivodship

Różny przestrzennie poziom oraz dynamika zmian procesu zawierania małżeństw, opisana ogólnym współczynnikiem zawierania małżeństw oraz medianą wieku nowożeńców wskazuje, że stopień zaawansowania przemian małżeńskości podobny do obserwowanego w krajach rozwiniętych, był wyraźnie różny w poszczególnych województwach, a także odmienny na obszarach miejskich i wiejskich. Jednocześnie stale w czasie w tych regionach, gdzie ogólny współ-

Tabela 6. Województwa według numeru* przynależności do klas wartości mediany wieku nowożeńców oraz względnych wskaźników okresowości mediany wieku nowożeńców na obszarach miejskich i wiejskich w latach 1999–2011

Voivodships by number denoting affinities with different groups* characterising overall marriage rate and relative increments in median ages of bridegrooms and brides in urban and rural areas in the years 1999–2011

Województwa <i>Voivodship</i>	Miasto / <i>Urban</i>						Wieś / <i>Rural</i>					
	1999 <i>rate</i>	2001/1999 <i>increment</i>	2005 <i>rate</i>	2007/2005 <i>increment</i>	2011 <i>rate</i>	2011/2009 <i>increment</i>	1999 <i>rate</i>	2001/1999 <i>increment</i>	2005 <i>rate</i>	2007/2005 <i>increment</i>	2011 <i>rate</i>	2011/2009 <i>increment</i>
Dolnośląskie	1	2	2	3	2	4	1	2	2	3	1	3
Kujawsko-pomorskie	3	2	3	3	2	1	4	3	4	3	4	2
Lubelskie	4	3	4	1	4	2	2	2	4	2	3	3
Lubuskie	3	1	1	4	2	1	2	1	1	4	1	2
Łódzkie	1	3	1	2	1	3	2	3	2	1	1	2
Małopolskie	2	4	3	2	2	3	3	3	3	2	4	2
Mazowieckie	1	4	2	2	2	3	3	3	2	3	2	2
Opolskie	1	3	1	2	1	3	1	1	1	2	2	4
Podkarpackie	3	3	4	2	4	4	3	4	3	2	4	4
Podlaskie	2	2	2	1	2	3	2	4	3	2	2	3
Pomorskie	4	2	3	4	3	1	4	3	4	3	4	2
Śląskie	3	1	3	2	4	4	2	1	2	2	3	3
Świętokrzyskie	3	4	3	3	3	2	2	4	2	2	2	4
Warmińsko-mazurskie	3	3	3	3	3	2	3	3	3	3	2	1
Wielkopolskie	4	2	3	3	4	2	4	3	3	3	4	2
Zachodniopomorskie	2	1	1	3	1	1	3	1	1	4	1	1

* im numer wyższy, tym wyższe wartości charakterystyki / the larger the number, the higher the value for the characteristic

czynnik zawierania małżeństw był relatywnie wysoki, mediana wieku zawierania małżeństw była względnie niska. Tylko na obszarach wiejskich na początku badanego okresu zależność była nieistotna, ale również ujemna. Takiej zależności nie stwierdzono w odniesieniu do względnych przyrostów tych miar, ale jej kierunek wskazuje, że na początku badanego okresu szybszym przyrostom ogólnego współczynnika zawierania małżeństw towarzyszyły wyższe dodatnie przyrosty mediany wieku. Ponad dekadę później sytuacja uległa zmianie – czy zatem proces zmian skłonności do zawierania małżeństw uległ osłabieniu?

Wnioski końcowe

W latach 1999–2011 obserwowane w Polsce zmiany skłonności do zawierania małżeństw, polegające na początkowo wyraźnym spadku, a następnie nieznacznym wzroście natężenia oraz przesunięciem decyzji o jego zawarciu do starszych grup wieku nowożeńców, były podobne do tych odnotowanych już w połowie lat 1960. w krajach skandynawskich, w 1970. w większości krajów Europy Zachodniej, a na przełomie lat 1970. i 1980. również w krajach Europy Południowej. Czy można w Polsce wyodrębnić zwarte przestrzenne obszary, na których stopień zaawansowania tego procesu był relatywnie najmniejszy oraz największy? Czy można uznać, że na obszarach miejskich omawiany proces już się zakończył? Czy we wschodniej części kraju natężenie oraz dynamika zmian skłonności do zawierania małżeństw była wyraźnie wyższa aniżeli w zachodniej?

Rozważania na temat przestrzennego zróżnicowania natężenia oraz dynamiki zmian skłonności do zawierania małżeństw pozwalają na sformułowanie ogólnych wniosków.

1. W badanym okresie z roku na rok zachowania matrymonialne w województwach stały się nieco bardziej podobne i dodatkowo na obszarach wiejskich ich przebieg był nieco intensywniejszy. Mimo tych przekształceń nadal przestrzenne zróżnicowanie tych zachowań było wyraźniejsze na obszarach wiejskich;
2. Odmienna dynamika zmian skłonności do zawierania małżeństw w poszczególnych województwach sprawiła, że liczba obiektów wchodzących w skład grup regionów o zbliżonej wartości ogólnego współczynnika zawierania małżeństw nie była stabilna w czasie, podobnie jak ich skład. Ponadto, te jednorodne grupy województw nie tworzyły zwartych przestrzennych obszarów. Były to raczej skupiska z małą liczbą elementów, rozlokowane w różnych częściach kraju, a których położenie również zmieniało się w czasie. Podobną sytuację odnotowujemy na obszarach miejskich i wiejskich. Jednocześnie te przestrzenne obrazy istotnie różniły się w zależności od miejsca zamieszkania (miasto–wieś);
3. Nie wszystkie oraz nie zawsze w analizowanym okresie województwa Polski wschodniej odznaczały się najwyższą skłonnością do zawierania małżeństw, niezależnie od miejsca zamieszkania (miasto czy wieś);

4. Dynamika zmian skłonności do zawierania małżeństw w początkowych latach badanego okresu była wyraźnie różna w różnych województwach, zaś w kolejnych nieco się upodobniła. Jednocześnie jej intensywność była większa na wsi, co świadczy, że tu przekształcenia były wyraźnie zróżnicowane przestrzennie;
5. Grupy województw o podobnym natężeniu zmian ogólnego współczynnika zawierania małżeństw w czasie tworzyły raczej zwarte przestrzennie obszary, ale ich liczba oraz skład nie były stabilne. Odmiennie też kształtowała się sytuacja na obszarach miejskich i wiejskich;
6. Na obszarach miejskich na początku badanego okresu wyraźny spadek skłonności do zawierania małżeństw wystąpił głównie w województwach środkowo-południowej Polski. W kolejnych latach był on tu najniższy, a pod koniec znowu dość intensywny. Natomiast w części północno-zachodniej odnotowujemy odwrotną sytuację, tzn. początkowo zmiany były najniższe, następnie bardzo wyraźne i znowu relatywnie słabe. Na obszarach wiejskich w pierwszych latach analizowanego okresu wyraźny spadek skłonności do zawierania małżeństw odnotowujemy w województwach przygranicznej części Polski wschodniej. W kolejnych punktach czasowych był on tu najniższy, a następnie znowu najcięższy. W przypadku pozostałych obszarów kraju nie można zauważyć takich sekwencji, co oznacza, że dynamika zmian natężenia zawieranych małżeństw była zróżnicowana przestrzennie i niestabilna w czasie, oraz odmienna na obszarach miejskich i wiejskich;
7. Skala zmian w czasie ogólnego współczynnika zawierania małżeństw nie była zależna od jego natężenia. W tych województwach, gdzie skłonność do zawierania małżeństw była relatywnie wysoka, jej spadek mógł być zarówno bardzo wysoki, jak i bardzo niski. Dotyczy to obszarów i miejskich, i wiejskich;
8. Nie we wszystkich województwach odnotowujemy wzrost mediany wieku nowożeńców z roku na rok. Ponadto, jej przestrzenne zróżnicowanie na obszarach miejskich było relatywnie stałe w czasie, natomiast na obszarach wiejskich w pierwszych latach badanego okresu malało, aby w kolejnych ponownie, chociaż nieznacznie, wzrosnąć. Początkowo było ono też wyraźniejsze na obszarach wiejskich, ale w kolejnych latach już nieco większe na obszarach miejskich. Oznacza to, że na obszarach wiejskich nieco zmalały międzywojewódzkie różnice wieku osób zawierających związek małżeński i że stał się on nieco bardziej podobny do wieku nowożeńców na obszarach miejskich;
9. Województwa z podobnym poziomem mediany wieku nowożeńców na obszarach miejskich tworzyły na początku badanego okresu mało liczne grupy, rozlokowane w różnych częściach Polski. Pod jego koniec były to już raczej skupiska wieloelementowe, tworzące dość zwarte przestrzennie obszary. Jeśli chodzi o obszary wiejskie, stałe były obecne grupy województw z co najmniej jedną wspólną granicą;

10. Najniższa mediana wieku nowożeńców na obszarach miejskich charakteryzowała pod koniec lat 1990. województwa głównie południowo-wschodniej Polski, natomiast najwyższa dotyczyła obszarów północno-zachodnich oraz centralnych. W kolejnych latach obraz ten uległ zmianie i najniższe wartości obejmowały województwa w pasie przygranicznym Polski wschodniej, a najwyższe nadal w części środkowej, ale też w pasie przygranicznym Polski zachodniej. Najniższą medianę wieku na obszarach wiejskich wykazywały na początku tylko trzy województwa ulokowane w różnych częściach Polski, ale pod koniec okresu badań liczebność grupy zdecydowanie wzrosła i znalazły się w niej regiony położone w szerokim pasie przygranicznym na wschodzie kraju. Najwyższa mediana wieku nowożeńców dotyczyła początkowo województw południowych, a następnie zachodnich;
11. Na początku badanego okresu regiony o podobnej skale oraz kierunku zmian mediany wieku nowożeńców na obszarach miejskich tworzyły mało liczne skupiska, rozlokowane w różnych częściach Polski. W okresie późniejszym były to już dość zwarte obszary, przy czym wschodnia część kraju odznaczała się spadkiem jej wartości, a część zachodnia wzrostem. Województwa o podobnej dynamice zjawiska na obszarach wiejskich tworzyły dosyć zwarte przestrzenne obszary i wzrost mediany wieku nowożeńców dotyczył początkowo regionów w różnych częściach kraju, ale później głównie na zachodzie;
12. W początkowych latach badanego okresu we wszystkich województwach odnotowujemy wzrost mediany wieku nowożeńców, ale najwyższy był tam, gdzie jej wartość była już i tak relatywnie wysoka. Pod koniec analizowanego okresu tylko niektóre regiony nadal wykazują wzrost – największy tam, gdzie poziom był stosunkowo niski;
13. W większości województw, gdzie poziom ogólnego współczynnika zawierania małżeństw był stosunkowo wysoki, mediana wieku zawierania małżeństw była dosyć niska, niezależnie od miejsca zamieszkania ludności (miasto-wieś). Takiej zależności nie odnotowaliśmy dla względnych przyrostów tych miar, co wskazuje, że ukształtowane na początku badanego okresu przestrzenne relacje między natężeniem małżeńskości a wiekiem nowożeńców, mimo różnej ich dynamiki, nie uległy zmianie w czasie.

Reasumując: wyniki przeprowadzonej analizy wskazują, że w badanym okresie istniały istotne przestrzenne różnice skłonności do zawierania małżeństw, które odmiennie przebiegały na obszarach miejskich i wiejskich. Dodatkowo, nie były one tożsame w czasie. Nie potwierdziła się też większość z postawionych na wstępie hipotez badawczych. Nie we wszystkich województwach stwierdzono kierunek zmian procesu zawierania małżeństw podobny do odnotowanego już w krajach Europy Zachodniej.

Określenie czynników warunkujących te przestrzenne zmiany nie jest proste. Wydaje się, że przede wszystkim sytuacja na rynku pracy oraz aspiracje młodych ludzi, dotyczące zaspokojenia potrzeb ekonomicznych, mają tu podstawowe zna-

czenie. Zgodnie z teorią G.S. Beckera, zawarcie związku małżeńskiego nastąpi wtedy, gdy partnerzy dostrzegą korzyści płynące z wymiany dóbr i usług między nimi. Natomiast w teorii zaproponowanej przez R.A. Easterlina zachowanie jednostki na rynku matrymonialnym kształtowane jest głównie przez doświadczenia wyniesione z okresu dzieciństwa. Wysoka stopa życiowa osiągnięta we wczesnych latach życia wykształca takie same aspiracje w odniesieniu do przyszłości. Decyzję o zawarciu małżeństwa warunkuje dochód osiągany przez partnerów, a skłonność ta wzrasta proporcjonalnie do wzrostu relatywnych dochodów partnerów (Holzer, 1999, s. 28 i 52). Ocena wpływu tych charakterystyk na skłonność do zawierania małżeństwa wymaga jednak pogłębionych analiz.

Obserwowane zmiany skłonności do zawierania małżeństwa mają szczególne znaczenie w odniesieniu do przewidywanych zmian liczby oraz natężenia urodzeń, a tym samym oceny zastępowalności pokoleń. Nadal większość urodzeń realizowana jest w związkach małżeńskich i opóźnianie decyzji o jego zawarciu lub zaniechaniu może być istotnym czynnikiem ograniczającym dzietność w Polsce w kolejnych dekadach. Należy również wspomnieć, że to właśnie najczęściej współmałżonek sprawuje opiekę nad partnerem w jego chorobie, zwłaszcza w okresie późnej starości. Coraz dłużej żyjemy, ale z kim i jak?...

Piśmiennictwo

- Brzozowska Z., 2011, *Przestrzenne zróżnicowanie urodzeń pozamałżeńskich w Polsce w latach 2002–2010*, Studia Demograficzne, 2, s. 59–84.
- Barański T., Kaczmarek S., 2007, *Changing marriage and divorce rate in Poland compared to other EU Countries*, Bulletin of Geography, 7, s. 87–102.
- Cliquer R.L. 1993, *The future of Europe's population*, Population Studies, 26, Council of Europe, Strasbourg, s. 77–100.
- Coleman D.A., 1995, *Demographic changes in Central and Eastern Europe: current situation and trends*, referat na międzynarodową konferencję na temat „Demograficzny profil krajów Europy Środkowej i Wschodniej”, Ryga (Łotwa).
- Czyż T., 2002, *Zastosowanie modelu potencjału w analizie zróżnicowania regionalnego Polski*, Studia Regionalne i Lokalne, 2-3, s. 5–13.
- Gałka J., 2009, *Dynamika i struktura małżeństw w województwie lubelskim jako wskaźnik przemian społeczno-gospodarczych*, Prace Geograficzne, 121, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków.
- Gawryszewski A., 2005, *Ludność Polski w XX wieku*, Monografie IGiPZ PAN, 5, Warszawa.
- Gołata E., 1995, *Płodność i małżeństwo w Polsce w okresie transformacji społeczno-gospodarczej*, Studia Demograficzne, 3/121, s. 26–33.
- Holzer J.Z., 1999, *Demografia*, PWE, Warszawa.
- Kaa D.J. van de 1994, *The second demographic transition revisited: theories and expectations*, [w:] *Population and Family in the Low Countries 1993. Late Fertility and Other Current Issues*, NIDI-CBOS, Swers & Zeitinger B.V., Amsterdam.
- Kotowska I.E., 1994, *Future changes in living arrangements in Poland – an outline of the conceptual framework*, Studia Demograficzne, 4, Komitet Nauk Demograficznych PAN, Warszawa.

- Kotowska I.E., 1999, *Teoria zmian demograficznych – drugie przejście demograficzne*, [w:] I.E. Kotowska (red.), *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*, Wydawnictwo SGH, Warszawa, s. 11–33.
- Kowaleski J.T., Szukalski P. (red), 2004, *Nasze starzejące się społeczeństwo. Nadzieje i zagrożenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Lesthaeghe R., 1991, *The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation*, IPD Working Papers, 2, Free Universitet, Brussels.
- Lesthaeghe R., 1995, *The second demographic transition in Western countries: An interpretation*, [w:] K.O. Mason, A.-M. Jensen (red.), *Gender and Family Change in Industrialized Countries*, Clarendon Press, Oxford, s. 17–62.
- Podogrodzka M., 2011, *Rynek pracy determinantą przestrzenną zróżnicowania procesu zawierania małżeństw w Polsce w latach 1990–2009*, [w:] M. Balcerowicz-Szkutnik (red.), *Współczesne problemy demograficzne w dobie globalizacji – aspekty pozytywne i negatywne*, Studia Ekonomiczne, 95, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, s. 129–138.
- Podogrodzka M., 2012, *Zmiany zachowań matrymonialnych na obszarach miejskich i wiejskich w Polsce w latach 1990–2009*, *Więś i Rolnictwo*, 3, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa, s. 78–96.
- Roczniki Demograficzne z lat 1990–2011, GUS, Warszawa.
- Sytuacja Demograficzna Polski 2010–2011*, 2011, Rządowa Rada Ludnościowa, GUS, Warszawa.
- Szukalski P., 2009, *Przemiany polskiej rodziny – na marginesie badań nad urodzeniami pozamatżeńskimi*, *Polityka Społeczna*, 8, s. 5–6.

[Wpłynęło: marzec 2012; poprawiono: kwiecień 2013 r.]

MAŁGORZATA PODOGRODZKA

MARRIAGE IN POLAND BY VOIVODSHIPS IN THE YEARS 1999–2011

This article presents and seeks to account for differences between Poland's voivodships (units of territorial administration at NUTS 3 level) in the years 1999–2011, for urban and rural areas separately. It also attempts to verify five hypotheses which try to show the specifics of change by reference to spatial differentiation of marriage, i.e. 1) that voivodships in which marriage rates are similar form single contiguous areas in line with a picture that has not changed over time; 2) that urban and rural areas are characterised by a similar distribution by voivodship in relation to marriage rates and the dynamic describing them; 3) that the more distinct changes over time in marriage rates characterise voivodships with a relatively greater dynamic, the change also being more marked in urban than in rural areas; 4) that marriage rates have been and remain higher in eastern than in western Poland; 5) that the dynamic characterising marriage rates is more distinct in western than in eastern areas of Poland. The analysis is based on overall marriage rates and median ages of brides and bridegrooms and the change in these measures over time as relative increments in overall marriage rate and in median age between years (t) and (t+2). Assessment of these different changes has involved various spatial measures relating to differences (region of variation, arithmetic mean,

standard error, variation coefficient and skewness coefficient), with the stability of distributions for rates and dynamics of marriages being considered at voivodship level using the correlation coefficient. The variables were used in particular to identify groups of similar voivodships, the agglomeration method being employed for that purpose.

The results make it clear that the changes affecting marriages (as quantified by reference to overall marriage rate and the median ages of brides and bridegrooms, and as considered at the level of the different voivodships) were not homogeneous as to rates, and nor were they similar in terms of direction to change, though over time overall marriage rate is seen to be more and more similar from voivodship to voivodship, especially in the case of rural areas. Nevertheless, rural areas displayed greater spatial differentiation than did urban areas.